“ADOLAT”
MILLIY HUQUQIY AXBOROT MARKAZI
Guvohnoma № 636478
Litsenziya C-5669732

“HUQUQ va BURCH+” —
«ПРАВО и ДОЛГ+» —
"RIGHT and DUTY+"
Journal home page:
https://adolatmarkazi.uz/magazine/electron?id=377

2026-yil
7-son
iyul
ISSN 3093-8546

Tijorat siri bo‘yicha O‘zbekiston qonunchiligi va sud amaliyoti tahlili

Oybek Abdullayev,
Toshkent davlat yuridik universiteti
o‘qituvchi
e-mail: o.abdullaev@tsul.uz

Аннотация. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida tijorat sirini huquqiy muhofaza qilishning me’yoriy-huquqiy asoslari va ularning sud amaliyotida qo‘llanilishi tahlil qilinadi. "Tijorat siri to‘g‘risida"gi Qonun, Fuqarolik kodeksi, Jinoyat kodeksi, Mehnat kodeksi va "Raqobat to‘g‘risida"gi Qonun normalarining o‘zaro nisbati tanqidiy o‘rganiladi, tijorat siri rejimini o‘rnatish, buzilgan huquqlarni tiklash va zararni qoplash bilan bog‘liq amaliy muammolar yoritiladi. Fuqarolik, mehnat, ma’muriy va jinoiy javobgarlik mexanizmlari doirasida shakllanayotgan sud amaliyotining asosiy yo‘nalishlari, isbotlash bilan bog‘liq qiyinchiliklar, shuningdek, e’lon qilingan sud amaliyotining cheklanganligi masalalari ko‘rib chiqiladi. TRIPS bitimi va Yevropa Ittifoqi tajribasi asosida qiyosiy tahlil qilinib, milliy qonunchilik va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan takliflar ilgari suriladi.

Калит сўзлар. tijorat siri, oshkor etilmagan axborot, maxfiylik rejimi, intellektual mulk, insofsiz raqobat, sud amaliyoti, zararni undirish, konfidensiallik, mehnat munosabatlari, TRIPS.

Аннотация. В данной статье анализируются нормативно-правовые основы правовой охраны коммерческой тайны в Республике Узбекистан и их применение в судебной практике. Будет критически изучено соотношение норм Закона "О коммерческой тайне," Гражданского кодекса, Уголовного кодекса, Трудового кодекса и Закона "О конкуренции," освещены практические проблемы, связанные с установлением режима коммерческой тайны, восстановлением нарушенных прав и возмещением ущерба. Рассматриваются основные направления судебной практики, формирующейся в рамках механизмов гражданской, трудовой, административной и уголовной ответственности, трудности, связанные с доказыванием, а также вопросы ограниченности опубликованной судебной практики. На основе соглашения ТРИПС и опыта Европейского Союза будет проведен сравнительный анализ и выдвинуты предложения, направленные на совершенствование национального законодательства и правоприменительной практики.

Ключевые слова. коммерческая тайна, нераскрытая информация, режим конфиденциальности, интеллектуальная собственность, недобросовестная конкуренция, судебная практика, возмещение ущерба, конфиденциальность, трудовые отношения, ТРИПС.

Annotation. This article analyzes the regulatory framework for the legal protection of trade secrets in the Republic of Uzbekistan and its application in judicial practice. The relationship between the norms of the Law "On Commercial Secrets," the Civil Code, the Criminal Code, the Labor Code, and the Law "On Competition" will be critically studied, and practical problems related to establishing the commercial secret regime, restoring violated rights, and recovering damages will be highlighted. The main directions of judicial practice emerging within the framework of civil, labor, administrative, and criminal liability mechanisms, difficulties associated with proof, and the limitations of published judicial practice will be considered. Based on the TRIPS Agreement and the European Union's experience, a comparative analysis will be conducted, and proposals will be put forward to improve national legislation and law enforcement practice.

Keywords. trade secret, undisclosed information, confidentiality regime, intellectual property, unfair competition, legal practice, compensation, confidentiality, labor relations, TRIPS.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida axborot korxonaning eng qimmatli aktivlaridan biriga aylandi. Ishlab chiqarish texnologiyalari, mijozlar bazasi, narx siyosati, marketing strategiyalari va boshqa tijorat ahamiyatiga ega ma’lumotlar ko‘pincha korxonaning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Ana shunday axborotni huquqiy jihatdan himoya qilishning eng keng tarqalgan vositasi — tijorat siri institutidir. Patent yoki tovar belgisidan farqli o‘laroq, tijorat siri davlat ro‘yxatidan o‘tkazishni talab qilmaydi, muddat bilan cheklanmaydi va uning himoyasi bevosita axborot egasining o‘zi tomonidan ko‘riladigan choralarga bog‘liq bo‘ladi. Aynan shu xususiyat tijorat sirini bir tomondan qulay, ikkinchi tomondan esa huquqiy jihatdan eng zaif himoya vositalaridan biriga aylantiradi.

O‘zbekistonda tijorat sirini huquqiy tartibga solish bir necha bosqichda shakllandi. Dastlab ushbu munosabatlar Fuqarolik kodeksining alohida normalari va turli qonun hujjatlarida tarqoq holda aks ettirilgan bo‘lsa, 2014-yil 11-sentabrda qabul qilingan “Tijorat siri to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni ushbu sohada yaxlit maxsus tartibga solishni joriy etdi[1]. Mazkur Qonun tijorat siri tushunchasini, unga nisbatan maxfiylik rejimini o‘rnatish tartibini, mulkdor va konfidentning huquq va majburiyatlarini, shuningdek davlat organlariga tijorat sirini taqdim etish tartibini belgilab berdi. Shu bilan birga, Fuqarolik kodeksining xizmat va tijorat siriga hamda oshkor etilmagan axborotni himoya qilishga oid normalari, Jinoyat kodeksining tijorat yoki bank sirini qonunga xilof ravishda to‘plash, oshkor etish yoki ulardan foydalanish uchun

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

javobgarlikni nazarda tutuvchi 191-moddasi,[2] yangi tahrirdagi “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonunning insofsiz raqobatga oid qoidalari[3] hamda Mehnat kodeksining xodimlarning maxfiy axborotni oshkor etmaslik majburiyatiga oid normalari birgalikda tijorat sirini himoya qilishning ko‘p tarmoqli tizimini tashkil etadi.

Biroq normativ bazaning mavjudligi hali huquqning samarali amal qilishini anglatmaydi. Huquqiy himoyaning haqiqiy o‘lchovi – sud amaliyotidir. Tijorat siri bo‘yicha nizolar O‘zbekiston sudlarida nisbatan kam uchraydi, e’lon qilingan sud qarorlari soni cheklangan, Oliy sud Plenumining ushbu institutga bag‘ishlangan maxsus qarori esa hozircha qabul qilinmagan. Bu holat, bir tomondan, tadbirkorlik subyektlarining o‘z axborotini huquqiy himoya qilish imkoniyatlaridan yetarlicha xabardor emasligi bilan, ikkinchi tomondan, isbotlash bilan bog‘liq obyektiv qiyinchiliklar va yagona huquqni qo‘llash yondashuvining shakllanmaganligi bilan izohlanadi.

O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga a’zo bo‘lish jarayoni ham mazkur mavzuning dolzarbligini oshiradi: TRIPS bitimining 39-moddasi a’zo davlatlardan oshkor etilmagan axborotni insofsiz tijorat amaliyotidan samarali himoya qilishni talab etadi. Shu munosabat bilan milliy qonunchilik va sud amaliyotini xalqaro standartlar nuqtai nazaridan baholash alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada tijorat siriga oid O‘zbekiston qonunchiligining tizimli tahlili amalga oshiriladi, sud amaliyotida shakllanayotgan asosiy yondashuvlar va muammolar aniqlanadi hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan takliflar ilgari suriladi.

Asosiy muammolar

1. *Tijorat siri rejimini o‘rnatish bilan bog‘liq amaliy muammolar*

“Tijorat siri to‘g‘risida”gi Qonunga muvofiq, axborot tijorat siri sifatida himoya qilinishi uchun uchta shart bir vaqtda mavjud bo‘lishi lozim: axborot uchinchi shaxslarga noma’lumligi tufayli haqiqiy yoki potensial tijorat qiymatiga ega bo‘lishi, unga qonuniy asosda erkin kirish imkoniyati mavjud bo‘lmasligi hamda mulkdor tomonidan ushbu axborotga nisbatan tijorat siri rejimi o‘rnatilgan bo‘lishi kerak. Ayni shu uchinchi shart amaliyotda eng ko‘p muammo tug‘diradi. Tijorat siri rejimi maxfiy ma’lumotlar ro‘yxatini belgilash, ularga kirish tartibini tashkil etish, tegishli shaxslar bilan konfidensiallik to‘g‘risidagi kelishuvlar tuzish, moddiy jismlarga “Tijorat siri” grifini qo‘yish kabi tashkiliy-huquqiy choralarni o‘z ichiga oladi. Ko‘plab korxonalar, ayniqsa kichik biznes subyektlari, bunday rejimni rasmiylashtirmaydi yoki uni yuzaki, deklarativ tarzda joriy etadi.

Buning huquqiy oqibati og‘irdir: rejim tegishli tarzda o‘rnatilmagan bo‘lsa, axborot huquqiy ma’noda tijorat siri hisoblanmaydi va sud himoyasidan foydalana olmaydi. Amaliyotda ish beruvchining sobiq xodimga nisbatan da’vosi aynan ichki hujjatlarning yo‘qligi — maxfiy ma’lumotlar ro‘yxati tasdiqlanmagani, xodim ushbu ro‘yxat bilan imzo qo‘ydirib tanishtirilmagani, mehnat shartnomasida konfidensiallik sharti

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

nazarda tutilmagani sababli rad etilishi mumkin. Shu tariqa, himoyaning taqdiri ko‘p jihatdan nizo yuzaga kelgunga qadar amalga oshirilgan profilaktik-hujjatlashtirish ishlariga bog‘liq bo‘lib qoladi.

2. *Qonunchilikdagi tarqoqlik va normalararo nomuvofiqliklar*

Tijorat siriga oid normalar kamida beshta yirik normativ-huquqiy hujjatda — maxsus Qonun, Fuqarolik kodeksi, Jinoyat kodeksi, Mehnat kodeksi va “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonunda mujassamlashgan. Bunday ko‘p tarmoqlilik tabiiy bo‘lsa-da, atamalar va yondashuvlardagi nomuvofiqliklar huquqni qo‘llashda qiyinchilik tug‘diradi. Fuqarolik kodeksi “xizmat va tijorat siri” hamda “oshkor etilmagan axborot” tushunchalarini qo‘llasa, maxsus Qonun “tijorat siri” va “maxfiylik rejimi” kategoriyalari bilan ish ko‘radi. Oshkor etilmagan axborot (nou-xau) va tijorat siri o‘rtasidagi nisbat qonunchilikda aniq hal etilmagan bo‘lib, doktrinada ham turlicha talqin qilinadi.

Bundan tashqari, javobgarlik mexanizmlari o‘rtasidagi uyg‘unlik ham yetarli emas. Jinoyat kodeksining 191-moddasi tijorat sirini qonunga xilof to‘plash, oshkor etish va undan foydalanishni jinoyat deb belgilaydi, biroq jinoiy javobgarlik uchun zarur bo‘lgan zarar miqdori mezonlari va fuqarolik-huquqiy himoya vositalari o‘rtasidagi bog‘liqlik amaliyotchilar uchun har doim ham ravshan emas. “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonun tijorat sirini tashkil etuvchi axborotni noqonuniy olish, undan foydalanish va uni oshkor etishni insofsiz raqobat shakli sifatida taqiqlaydi, bu esa jabrlanuvchiga monopoliyaga qarshi organga murojaat qilish orqali ma’muriy himoya yo‘lini ochadi. Natijada bir xil huquqbuzarlik yuzasidan fuqarolik, ma’muriy va jinoiy tartibdagi parallel taomillar yuzaga kelishi mumkin bo‘lib, ularning o‘zaro nisbati qonunchilikda aniq tartibga solinmagan.

3. *Sud amaliyotining shakllanmaganligi va isbotlash muammolari*

Tijorat siri bo‘yicha nizolar O‘zbekiston sud amaliyotida bir necha asosiy toifada namoyon bo‘lmoqda. Birinchidan, mehnat nizolari: xodimning tijorat sirini oshkor etganligi munosabati bilan mehnat shartnomasini bekor qilish yoki intizomiy jazo qo‘llash yuzasidan kelib chiqadigan ishlar. Bunday ishlarda sudlar ish beruvchidan maxfiylik rejimi haqiqatan o‘rnatilganligini, xodim aynan qaysi ma’lumotni oshkor etganligini va bu ma’lumot tijorat siri ro‘yxatiga kiritilganligini isbotlashni talab qiladi. Ikkinchidan, iqtisodiy sudlarda ko‘riladigan shartnomaviy nizolar: konfidensiallik to‘g‘risidagi kelishuvlar (NDA) yoki shartnomalarning maxfiylik shartlari buzilishi oqibatida zararni undirish talablari. Uchinchidan, monopoliyaga qarshi organ ishtirokidagi insofsiz raqobat to‘g‘risidagi ishlar hamda, nisbatan kam hollarda, Jinoyat kodeksining 191-moddasi bo‘yicha jinoyat ishlari [4].

Ushbu barcha toifadagi ishlarning umumiy muammosi — isbotlashning murakkabligidir. Da’vogar odatda quyidagilarni isbotlashi lozim: axborot tijorat siri mezonlariga javob berishi; javobgar ushbu axborotga qonunga xilof yo‘l bilan ega bo‘lganligi

yoki uni oshkor etganligi; huquqbuzarlik bilan yetkazilgan zarar o‘rtasida sababiy bog‘liqlik mavjudligi; zararning aniq miqdori. Axborotning nomoddiy tabiati, oshkor etish faktini texnik jihatdan qayd etish qiyinligi va boy berilgan foydani hisoblash metodikasining yo‘qligi ko‘p hollarda da’vogarning mag‘lubiyatiga yoki undiriladigan summaning simvolik darajada belgilanishiga olib keladi. Bunga qo‘shimcha ravishda, sud jarayonining oshkoraligi tamoyili paradoksal vaziyatni keltirib chiqaradi: o‘z sirini himoya qilmoqchi bo‘lgan tomon uni sud jarayonida yana bir bor oshkor etish xavfiga duch keladi. Yopiq sud majlisi o‘tkazish imkoniyati mavjud bo‘lsa-da, bu mexanizmdan foydalanish amaliyoti yetarlicha rivojlanmagan.

Alohida ta’kidlash joizki, tijorat siriga oid e’lon qilingan sud qarorlari soni juda cheklangan bo‘lib, bu yagona huquqni qo‘llash amaliyotining shakllanishiga to‘sqinlik qilmoqda. Sudlar o‘xshash vaziyatlarda turlicha yondashuvlarni qo‘llashi mumkin, quyi sudlar uchun mo‘ljal bo‘lib xizmat qiladigan umumlashtirilgan amaliyot esa mavjud emas. Oliy sud Plenumining intellektual mulk yoki bevosita tijorat siriga bag‘ishlangan maxsus qarori qabul qilinmagani ushbu bo‘shliqni yanada chuqurlashtiradi.

4. *Xalqaro standartlarga muvofiqlik masalasi*

TRIPS bitimining 39-moddasi oshkor etilmagan axborot egalariga uni halol tijorat amaliyotiga zid usullar bilan olish, oshkor etish va undan foydalanishning oldini olish imkoniyatini kafolatlashni talab etadi. Yevropa Ittifoqida ushbu soha 2016/943-son Direktiva bilan uyg‘unlashtirilgan bo‘lib, unda tijorat sirini olishning qonuniy va noqonuniy usullari batafsil farqlangan, sud jarayonida maxfiylikni saqlash mexanizmlari, muvaqqat choralar va zararni hisoblash mezonlari aniq belgilangan[5]. AQShda esa 2016-yilda qabul qilingan federal Defend Trade Secrets Act tijorat siri egalariga federal sudlarda da’vo qo‘zg‘atish va hatto favqulodda hollarda mulkni sud qarori bilan olib qo‘yish (civil seizure) imkonini beradi. O‘zbekiston qonunchiligi konseptual jihatdan TRIPS talablariga yaqin bo‘lsa-da, protsessual himoya vositalari — sud jarayonida maxfiylikni ta’minlash, muvaqqat taqiqlovchi choralar, zararni hisoblashning maxsus qoidalari nuqtai nazaridan xalqaro ilg‘or tajribadan ortda qolmoqda.

Taklif etiladigan yechimlar

1. *Qonunchilikni unifikatsiya qilish va atamalarni uyg‘unlashtirish*

Birinchi navbatda, Fuqarolik kodeksi, “Tijorat siri to‘g‘risida”gi Qonun va “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonun o‘rtasidagi tushunchaviy nomuvofiqliklarni bartaraf etish zarur. “Tijorat siri”, “oshkor etilmagan axborot” va “nou-xau” kategoriyalarining o‘zaro nisbatini qonun darajasida aniq belgilash, xizmat siri institutini alohida tartibga solish hamda javobgarlik turlarining qo‘llanish chegaralarini aniqlashtirish maqsadga muvofiq. Bunda TRIPS bitimining 39-moddasidagi uch mezonli yondashuvni barcha tegishli hujjatlarda yagona tahrirda mustahkamlash qonunchilikning ichki izchilligini ta’minlaydi.

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

2. *Oliy sud Plenumining maxsus qarorini qabul qilish*

Sud amaliyotidagi bo‘shliqni to‘ldirishning eng samarali yo‘li – O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining tijorat siri va oshkor etilmagan axborotni himoya qilishga oid nizolarni ko‘rish amaliyoti to‘g‘risidagi qarorini qabul qilishdir. Ushbu qarorda quyidagi masalalar bo‘yicha tushuntirishlar berilishi lozim: tijorat siri rejimi o‘rnatilganligini tasdiqlovchi dalillar doirasi; isbotlash yukining taraflar o‘rtasida taqsimlanishi; zarar va boy berilgan foydani hisoblash mezonlari; xodimning intizomiy va moddiy javobgarligi shartlari; yopiq sud majlisini o‘tkazish va ish materiallarining maxfiyligini ta’minlash tartibi. Bunday tushuntirishlar quyi sudlar uchun yagona mo‘ljal yaratib, huquqni qo‘llashdagi tafovutlarni kamaytiradi.

3. *Protsessual himoya mexanizmlarini kuchaytirish*

Fuqarolik protsessual va iqtisodiy protsessual qonunchilikka tijorat siriga oid nizolarni ko‘rishning maxsus qoidalarini kiritish taklif etiladi: ish materiallariga kirishni cheklash, sud hujjatlarining maxfiy qismlarini e’lon qilmaslik, jarayon ishtirokchilaridan oshkor etmaslik to‘g‘risida tilxat olish, shuningdek huquqbuzarlikni darhol to‘xtatishga qaratilgan samarali muvaqqat choralarni qo‘llash imkoniyatini kengaytirish. Yevropa Ittifoqi Direktivasida nazarda tutilgan “sud jarayonida maxfiylikni saqlash” mexanizmlarining milliy qonunchilikka implementatsiya qilinishi jabrlanuvchilarning sudga murojaat qilishdan cho‘chish holatlarini sezilarli kamaytiradi.

4. *Zararni undirish tartibini takomillashtirish*

Zarar miqdorini isbotlashdagi obyektiv qiyinchiliklarni hisobga olib, muqobil kompensatsiya mexanizmlarini joriy etish maqsadga muvofiq. Xususan, mualliflik huquqi sohasida qo‘llaniladigan qat’iy belgilangan kompensatsiya modelini tijorat siriga ham tatbiq etish — da’vogarga aniq zarar miqdorini isbotlamasdan, qonunda belgilangan doirada kompensatsiya talab qilish huquqini berish mumkin. Shuningdek, huquqbuzar tijorat siridan foydalanish natijasida olgan daromadni undirish, litsenziya to‘lovining o‘rtacha bozor stavkasi asosida zararni hisoblash kabi usullarni qonunchilikda mustahkamlash sud himoyasining real samaradorligini oshiradi.

5. *Korxonalarda profilaktik choralar va huquqiy madaniyatni oshirish*

Nihoyat, tijorat sirini himoya qilishning eng ishonchli bosqichi — nizoning oldini olishdir. Tadbirkorlik subyektlarida maxfiy axborot bilan ishlash bo‘yicha ichki hujjatlar paketini (maxfiy ma’lumotlar ro‘yxati, kirish tartibi to‘g‘risidagi nizom, konfidensiallik kelishuvlarining namunaviy shakllari) joriy etishni rag‘batlantirish, Savdo-sanoat palatasi va biznes-assotsiatsiyalar orqali metodik tavsiyalar tarqatish, yuridik ta’lim dasturlarida tijorat siri institutiga alohida e’tibor qaratish zarur. Xodimlar bilan mehnat shartnomasi tuzishda konfidensiallik shartlarini standart amaliyotga aylantirish, ishdan bo‘shatishda esa maxfiy materiallarni qaytarish va oshkor etmaslik majburiyatini rasmiylashtirish madaniyatini shakllantirish sud nizolarining ham soni, ham murakkabligini kamaytiradi.

Guvohnoma № 636478 Litsenziya C-5669732 ISSN 3093-8546

Xulosa

O‘zbekistonda tijorat sirini huquqiy himoya qilishning normativ asoslari umuman olganda yaratilgan: maxsus Qonun, Fuqarolik, Jinoyat va Mehnat kodekslari hamda raqobat to‘g‘risidagi qonunchilik birgalikda ko‘p bosqichli himoya tizimini tashkil etadi. Biroq ushbu tizimning amaliy samaradorligi hozircha cheklangan bo‘lib qolmoqda. Buning asosiy sabablari – korxonalarda tijorat siri rejimining tegishli tarzda rasmiylashtirilmasligi, qonunchilikdagi tushunchaviy tarqoqlik, isbotlashning murakkabligi, protsessual maxfiylik mexanizmlarining zaifligi hamda yagona sud amaliyotining shakllanmaganligidir. Oliy sud Plenumining maxsus qarorini qabul qilish, protsessual qonunchilikka maxfiylikni ta’minlovchi qoidalarni kiritish, zararni undirishning muqobil mexanizmlarini joriy etish hamda tadbirkorlik muhitida profilaktik huquqiy madaniyatni yuksaltirish tijorat siri institutini deklarativ normadan real ishlaydigan himoya vositasiga aylantirishga xizmat qiladi. O‘zbekistonning xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlari, xususan Jahon savdo tashkilotiga a’zo bo‘lish istiqboli sharoitida ushbu vazifalarning o‘z vaqtida hal etilishi nafaqat milliy biznes manfaatlari, balki mamlakat investitsiya muhitining jozibadorligi nuqtai nazaridan ham strategik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 11-sentabrdagi O‘RQ-374-son “Tijorat siri to‘g‘risida”gi Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, lex.uz.

2.O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, 191-modda (tijorat yoki bank sirini tashkil etuvchi ma’lumotlarni qonunga xilof ravishda to‘plash, oshkor etish yoki ulardan foydalanish) // lex.uz.

3.O‘zbekiston Respublikasining 2023-yil 3-iyuldagi O‘RQ-850-son “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni (yangi tahrir) // lex.uz.

4.Bahramova M.B. Intellektual mulk sohasidagi nizolarni hal etish. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDYU nashriyoti, 2022. – 272 b.

5.Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), Marrakesh, 15 April 1994, Art. 39.